

Андрій Чуткий

ОСОБОВІ СПРАВИ СТУДЕНТІВ З ЧЕРНІГІВЩИНИ В АРХІВІ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ

У статті аналізуються окремі з виявлених в архіві Київського комерційного інституту особових справ студентів, котрі походили з Чернігівщини і навчались у цьому виші на початку ХХ ст. З'ясувалося, що вони належали до різних етнічних груп, переважно були матеріально незабезпеченими і Перша світова війна ще більше ускладнила їхнє становище, спричинивши припинення навчання багатьох із них.

Ключові слова: історія повсякденності, Київський комерційний інститут, Перша світова війна, регіональна історія України початку ХХ ст., Українська революція 1917 – 1921 рр.

Перша світова війна стала тим поворотним пунктом, що завершив т. зв. «довге» ХІХ ст., і ознаменувала перехід до новітньої історії. А в Україні вона спричинила активізацію опозиційних рухів, що обумовили черговий етап боротьби України за незалежність, якої вдалось досягнути, але на нетривалий період. Закономірно, що все це робить вивчення періоду Першої світової війни та пов'язаної із нею Української революції 1917 – 1921 рр. особливо актуальним у рамках історії України. При цьому особливо важливо вивчати не так перебіг бойових дій, як зміни у суспільних настроях та установках, так само як і в умовах життя суспільства, оскільки саме вони визначали характер змін, що відбувались у суспільстві, та зрештою обумовили постання докорінно відмінної повсякденності.

Відповідно у цьому дослідженні буде розглянуто характер змін, що характеризували українське суспільство в роки Першої світової війни на регіональному рівні – конкретно, на прикладі вихідців з Чернігівщини, котрі навчались у Київському комерційному інституті в ті буремні роки. Студенти як об'єкт вивчення не випадкові, оскільки вони завжди представляють найактивнішу та дієву частину суспільства і водночас відображають саме суспільство так би мовити у концентрованому вигляді, оскільки серед студентів традиційно представлені вихідці з різних суспільних груп. Особливо це стосувалось Київського комерційного інституту, бо він, як приватний виш, характеризувався особливо демократичною політикою щодо студентів, а отже, до нього могли вступати будь-які особи. По-друге, це був перший в Україні виш економічного профілю і водночас – єдиний, до якого приймалися представники обох статей¹. А отже, Київський комерційний інститут дозволяв найбільш повно відобразити не лише все тогочасне студентство, але й українське суспільство на підвладних Російській імперії українських землях. Відповідно, через долі його студентів та викладачів можна найбільш успішно досліджувати найрізноманітніші теми в рамках історії України початку ХХ ст. загалом.

Архів Київського комерційного інституту на понад 70 % представлений особовими справами його студентів: як тих, хто скінчив повний курс навчання у ньому, так і тих, хто вибув з різних причин до проходження повного освітнього циклу в період

© Чуткий Андрій Іванович – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри давньої та нової історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

від заснування цього вишу в 1906 р. (ще у форматі вищих комерційних курсів) і до його реорганізації у Київський інститут народного господарства у 1920 р. Сумарно цей масив нараховує до 40 тис. архівних справ. Закономірно, що особові справи осіб, котрі пройшли повний курс навчання в інституті, характеризуються значним масивом різнопланових документів, що відображають різні складові їхнього студентського життя (матрикули та студентські білети з фото, екзаменаційні відомості, копії дипломів про середню освіту та метричних виписок, довідки про благонадійність і т. д.), і з-поміж яких часом трапляються доволі цікаві документи (особисті листи, заяви на ім'я керівництва інституту з питань звільнення від плати за навчання і т. п., звернення жандармського управління з притягнення студентів до дізнання у політичних справах тощо), що є неоціненним джерелом з історії повсякденності у підвладних Російській імперії українських землях початку ХХ ст. Особові справи студентів, котрі вибули, не завершивши повного курсу навчання в інституті, виглядають більш «скромно». В основному вони представлені заявами про вступ, копіями дипломів про середню освіту та метричними виписками і т. п., але й серед них трапляються доволі цінні матеріали.

Ураховуючи величезний масив особових справ студентів в архіві Київського комерційного інституту цілком закономірно, що поки не вдалось виявити всіх особових справ студентів, котрі походили з Чернігівщини. Тож це дослідження далеко не вичерпує даної теми. Проте і виявлені справи студентів-чернігівців становлять інтерес як наочна ілюстрація долі вихідців з цього регіону України в умовах Першої світової війни та українських визвольних змагань 1917 – 1921 рр. При цьому для аналізу відібрані найцікавіші справи, а також такі, що дозволяють «проявити» решту подібних джерел в силу типовості. Також варто зазначити, що відповідно до проведеної у 1913 р. анкети серед студентів-українців київських вишів, вихідці з Чернігівської губернії являли третю за чисельністю групу і становили 18 % київського студентства².

Спочатку пропоную розглянути особову справу студента, котрий вступив до Київського комерційного інституту після закінчення Чернігівської духовної семінарії. Вона є надзвичайно стислою і стосується останніх передвоєнних років, але унікальною є особа цього студента. Це турецький підданий **Амін Ібрагимович Шамін-Хуземі**. 29 липня 1909 р. він подав заяву з проханням (яке містить стверджувальну візу) про зарахування до студентів Київського комерційного інституту і принагідно повідомив, що він подав документи «до Канцелярії Його Імператорської Величності ... для прийняття російського підданства»³ і що засвідчувалось копією з відповіді на це прохання з імператорської канцелярії⁴. На жаль, на цьому ця справа уривається, а отже, невідомо, чи продовжив він навчання в інституті. Проте у зв'язку із здобуттям ним середньої освіти в Чернігівській духовній семінарії закономірним є висновок про те, що в цей період навчання він мешкав у Чернігові, а також факт прийняття православ'я.

Серед іноетнічного елементу можна виділити також **Євгена Маркса**, котрий вступив до інституту в 1913 р. і походив з родини іноземних колоністів, сповідував лютеранство (тобто скоріш за все мав німецьке коріння), до вступу в інститут закінчив Чернігівське реальне училище і зазначив, що мешкає в Чернігові⁵. З формулярного списку про службу його батька випливає, що останній належав до іноземних колоністів і трудився механіком на Чернігівській телеграфній станції, а до того працював на телеграфних станціях Одеси, Житомира, Києва⁶.

У травні 1914 р. Є. І. Маркс прохав директора Київського комерційного інституту надати копії з його документів, оскільки планував перейти на навчання до Петербурзького лісного інституту чи до Петербурзького електротехнічного інституту. Та цей задум не здійснився, і він продовжив навчання у Київському комерційному інституті⁷. Однак недовго: 13 травня 1915 р. Є. І. Маркс звернувся до директора Київського комерційного інституту з проханням про надання посвідчення про моральність та поведінку «для надання до 2-го Київського Військово-інженерного училища», і це було задоволено⁸. А 8 серпня 1915 р. Є. І. Маркс звернувся до директора інституту з проханням про надання посвідчення про відсутність перешкод до вступу в шлюб⁹.

Майже одночасно із цим Є. І. Маркс прохав директора інституту переслати його документи з канцелярії інституту до Петроградського Костянтинівського артилерійського училища, куди він вступив на навчання, і що також було задоволено¹⁰. Оскільки на цьому особова справа Є. І. Маркса в архіві Київського комерційного інституту уривається, то це означає, що він таки залишив навчання у ньому.

Представником однієї з найбільших національних меншин у тогочасній Україні – поляків – був **Владислав Йосипович Бернадський**. Він народився в 1896 р. в Конотопі у сім'ї міщан, котрі походили з Житомира, а обряд хрещення відбувся у Ніжинському римо-католицькому приходському костьолі¹¹. У 1913 р. В. Й. Бернадський закінчив Конотопське реальне училище, де навчався з 1905 р., і звернувся до директора Київського комерційного інституту з проханням зарахувати його на комерційно-технічне відділення¹². Показово, що серед оцінок з його атестату з училища він мав вищий бал з німецької мови, аніж з російської¹³.

У липні 1915 р. В. Й. Бернадський звернувся до директора інституту з проханням надіслати до Житомирського військового присутствія інформацію про відстрочку від призову і при цьому повідомив, що він працює у Волинському губернському земстві в експедиції із закупівлі худоби для діючої армії Південно-Західного фронту¹⁴, що надавало можливість уникнути мобілізації. Отже, на відміну від вище згаданого свого товариша по інституту Є. І. Маркса, В. Й. Бернадський явно не мав бажання зі зброєю у руках захищати Російську імперію, що загалом було характерно для польської молоді, котра мала антагонізм до цієї держави як поневолювача їх батьківщини. Щодо В. Й. Бернадського, то він продовжував рахуватися студентом Київського комерційного інституту й надалі і 3 березня 1919 р. отримав тимчасове свідоцтво про закінчення повного курсу навчання в інституті¹⁵. При цьому у своїй автобіографії В. Й. Бернадський згадував, що ще до вступу в інститут літні канікули проводив у поїздках по імперії, зокрема відвідав «більшість великих міст Росії та побував у Сибіру та Забайкал'ї», а під час навчання в інституті «довелось служити, займаючи різні посади у найрізноманітніших установах», зокрема з 1915 р. працював у вище згаданому підрозділі Волинського земства, з травня 1916 р. – у Шкіряному відділі Всеросійського земського союзу, а з 1917 р. у Відділі інспекції з питань праці у Всеросійському земському союзі¹⁶ і що ця робота «була припинена у зв'язку з політичними обставинами»¹⁷. З квітня по осінь 1918 р. В. Й. Бернадський працював у товарно-дослідній лабораторії при Міністерстві продовольства в Підволочиську¹⁸, тобто перебував на державній службі в Українській державі.

23 листопада 1919 р. на ім'я В. Й. Бернадського було виготовлено диплом про закінчення інституту і присвоєння звання комерційного інженера¹⁹. Однак, як випливає з подальших документів, він його не отримав. Принаймні 6 березня 1931 р. В. Й. Бернадський звертався до інституту з Москви (де мешкав і працював інженером) з проханням надіслати йому диплом про закінчення інституту, оскільки доти «диплом не брав, оскільки не було у тому потреби»²⁰.

Дійсно, на навчання до інституту вступало чимало поляків, євреїв та представників інших національностей. Проте цілком закономірно, що основну масу вступників до Київського комерційного інституту, котрі походили з Чернігівщини, становили українці.

Так, у 1909 р. прохання про зарахування на навчання до Київського комерційного інституту подав **Петро Львович Ячницький**²¹. Він у 1904 р. закінчив Чернігівську духовну семінарію, своєю домашньою адресою (в заяві про вступ) зазначив м. Ніжин Чернігівської губернії, але при цьому вказав і свою київську адресу – «Дмитріївська вулиця, власний будинок Костянтина Амосовича Ячницького» (тобто в Києві мешкав якийсь його родич)²². При цьому, після закінчення духовної семінарії (як видно з його послужного списку) П. Л. Ячницький встиг попрацювати вчителем спочатку (з 1906 р.) – у Ніжинському Олександрійському грецькому училищі, а з 1908 р. – у Ніжинському першому міському чотирикласному училищі²³. З цього послужного списку можна отримати інформацію і про його річний заробіток (як вчителя Ніжинського училища) – він становив 738 руб. на рік, з яких 350 руб. окладу, 190 руб.

– столових, 75 руб. – квартирних та 20 % надбавки (123 руб.). Був одружений і за рік до вступу до інституту в нього народилася донька²⁴.

Батьки П. Л. Ячницького належали до духовного стану і мали у власності 59 дес. землі, тобто були заможними особами²⁵. Але тут показове інше – представник духовенства прагне змінити сферу своєї професійної діяльності, що було тоді наростаючою тенденцією (наприклад, серед студентів Київського комерційного інституту вихідці з духовенства становили 54 %, що було значно більше, аніж в інших світських вишах і наближалось до показника у Київській духовній академії²⁶) і засвідчувало кризу духовенства та релігійної сфери загалом. Ця тенденція засвідчувалась багатьма сучасниками (зокрема у спогадах А. Л. Іконникової²⁷ та нотатках В. С. Іконникова²⁸) і з початком Першої світової війни ще більше посилювалась та може розглядатись як один із факторів, що сприяв докорінному зламу традиційної системи цінностей та вочевидь і перемозі більшовиків з їхньою антирелігійною ідеологією.

Той факт, що чимало вихідців з Чернігівщини, котрі вступали на навчання до Київського комерційного інституту, були саме з духовного стану, засвідчується багатьма іншими особовими справами студентів-чернігівців. Наприклад, 14 липня 1912 р. заяву про вступ на економічне відділення Київського комерційного інституту подала **Надія Митрофанівна Добриловська**²⁹ і при цьому в інституті вже навчався її брат, котрий допомагав сестрі у поданні документів про вступ³⁰. Н. М. Добриловська, як випливає з копії метричної виписки, народилася у 1895 р. у м. Ічня Борзнянського повіту Чернігівської губернії у сім'ї місцевого священика, з 1906 по 1912 р. навчалась в Чернігівському єпархіальному жіночому училищі³¹.

Вже у вересні 1913 р., тобто на початку другого року навчання, Н. М. Добриловська прохала правління Київського комерційного інституту надати їй позику для сплати за навчання і при цьому у супровідній анкеті повідомила наступну інформацію: 1) винаймає у Києві квартиру за 30 руб. у складчину ще з двома особами; 2) харчується у студентській їдальні; 3) заробітків немає і отримує допомогу у розмірі 25 руб. від брата, котрий також навчається у Київському комерційному інституті, ще один брат вчиться у Варшавському університеті, третій брат навчається у Сьомій Київській гімназії, а сестра – в Чернігівському єпархіальному училищі; 4) є членом Українського гуртка (тобто Української студентської громади – відомої української національної організації тогочасного київського студентства³²)³³. У грудні 1917 р. Н. М. Добриловська закінчила повний курс навчання (про що отримала відповідне посвідчення у травні 1918 р.³⁴). У жовтні – листопаді 1918 р. вона склала випускні іспити і 29 листопада 1918 р. подала заяву з проханням «виготовити диплом нового зразку»³⁵, що їй було зроблено. Показово, що дипломну роботу Н. М. Добриловська пов'язала зі своє малою батьківщиною, оскільки її темою було «Землеволодіння в Чернігівській губернії»³⁶.

У серпні 1913 р. прохання про зарахування до числа студентів (і водночас прохання про надання посвідчення про відсутність перешкод для вступу в шлюб) подав ще один виходець із духовного стану **Віктор Петрович Калиновський**³⁷. Він народився у 1889 р. у м. Новозибків Чернігівської губернії. Його батько (місцевий диякон, що також походив з духовного стану) і мати (вчителька) загалом мали восьмеро дітей. В. П. Калиновський середню освіту здобув у Чернігівському духовному училищі (1898 – 1903 рр.) та Чернігівській духовній семінарії (1903 – 1909 рр.), після чого працював земським учителем, а в 1910 р. вступив до Московського комерційного інституту³⁸. Як згадував В. П. Калиновський в автобіографії, у 1911 р. «внаслідок сімейних обставин я вимушений був залишити інститут та повернутися до діяльності народного учителя і лише у серпні 1913 р. домашні обставини дозволили мені вступити до Київського комерційного інституту»³⁹.

5 червня 1917 р. він отримав тимчасове посвідчення про закінчення повного курсу навчання в інституті і прохав про допуск до випускних іспитів восени 1917 р.⁴⁰ Однак через рік, а саме 12 червня 1918 р. В. П. Калиновський знов звернувся до ректора інституту з проханням допустити його до складання випускних іспитів⁴¹. У жовтні – листопаді 1918 р. В. П. Калиновський склав випускні іспити і отримав тим-

часове свідоцтво⁴², але лише 8 січня 1920 р. йому було видано диплом про закінчення інституту і присвоєння звання кандидата економічних наук⁴³. Такі часові лакуни між першою і другою заявою на допуск до складання випускних іспитів, так само як і між їхньою здачею та отриманням диплома, можна пояснювати лише впливом обставин політичної ситуації в Україні, адже ж наприкінці 1917 р., так само як і наприкінці 1918 – у 1919 р., політична ситуація в Україні була особливо гострою.

Проте серед українців з Чернігівщини, котрі вступали на навчання до Київського комерційного інституту, були й представники інших станів. Восени 1911 р. на навчання до Київського комерційного інституту вступив **Феодосій Маркович Новицький**⁴⁴. Він народився в 1887 р. у с. Разлет Кролевецького повіту Чернігівської губернії в родині місцевого чиновника (батько – губернський секретар)⁴⁵. Як випливає з пізніше складеної автобіографії, початкову освіту він отримав у Разлетському початковому народному училищі, яке закінчив у 1898 р., в 1900 – 1904 рр. навчався у Кролевецькому трикласному міському училищі, а в 1904 – 1905 рр. – у Глухівському трикласному міському училищі Федора Терещенка і, здобувши звання учителя початкових народних училищ, з 1 жовтня 1905 р. по 17 квітня 1906 р. працював на посаді помічника вчителя Добротівського початкового училища у Кролевецькому повіті⁴⁶. У 1908 – 1911 рр. Ф. М. Новицький навчався у Київському художньому училищі⁴⁷. А влітку 1911 р. вступав також і до Київського політехнічного інституту⁴⁸.

На момент вступу до Київського комерційного інституту Ф. М. Новицький мешкав у Кролеві⁴⁹. При цьому, як випливає із запитів Кролевецького військового присутствія, разом із ним в інституті навчалися ще чотири мешканці Кролевця – Григорій Самусь, Григорій Литвиненко⁵⁰, Микола Михайлович Ветров та Микола Олексійович Добронравов⁵¹, що звичайно мало сприяти їхньому зближенню в інституті і водночас свідчить про вагоме представництво вихідців з Чернігівщини серед його студентів, якщо тільки з одного населеного пункту краю було п'ять представників.

З поданого в січні 1912 р. бланку на звільнення від 50 % вартості за навчання довідуємось, що Ф. М. Новицькому матеріально допомагало «Кролевецьке товариство допомоги бідним учням м. Кролевця та повіту», яке надавало йому по 3 руб. на місяць у період навчання і що його батьки мешкають у Кролеві, при цьому батько вже значиться місцевим псаломщиком⁵². Також Ф. М. Новицький повідомив, що винаймає у Києві квартиру за 4 руб. на місяць (при цьому його адреса значиться в центрі міста, поряд з інститутом – Бібіковський бульвар 21, кв. 6); «мав обід за уроки», а загальний розмір місячного заробітку від репетиторства становив 12 руб.⁵³, що дозволяє отримати приблизне уявлення про розмір оплати за цей вид підробітків у тогочасному Києві, а також підтверджує факт зайняття цим студентів.

У вересні 1912 р. Ф. М. Новицький знов прохав про надання позики на 50 % розміру вартості за навчання, що становило 25 руб., але йому було надано лише 15 руб.⁵⁴ У супровідній анкеті він повідомив про себе наступні дані: за квартиру платить 6,5 руб. на місяць, харчується в Студентській їдальні по вул. Фундуклеївській і вартість обіду становить 9 – 11 коп. (що проливає світло на харчовий раціон тогочасного студентства), а місячні витрати становлять «приблизно» 13 руб.⁵⁵ При цьому він зазначив, що є членом Української студентської громади (яка у нього названа Українським земляцтвом)⁵⁶. Отже, бачимо, що ряд вихідців з Чернігівщини засвідчували своє українське походження та погляди також і тим, що приєднувались до цієї організації національно-спрямованої української молоді, до якої входив ряд відомих діячів українських визвольних змагань 1917 – 1921 рр. – С. І. Березняк, С. С. Остапенко та ін.

Зазначу, що восени 1912 р. Ф. М. Новицький планував також отримати фінансову допомогу (стипендію Дуніна-Барковського) від Чернігівського губернського земства⁵⁷. Оскільки вирішення цього питання затяглось і доповнилось розладом здоров'я, то Ф. М. Новицький наприкінці листопада 1912 р. прохав директора інституту дозволити йому відпустку додому до січневої сесії та надати білет на пільговий проїзд до Кролевця і назад, оскільки «не може більше триматись у Києві – немає жодних засобів»⁵⁸. Вочевидь, що цієї стипендії Ф. М. Новицький так і не отримав, оскільки у вересні 1913 р. він звертався до керівництва інституту з проханням про звільнення

його від усього розміру вартості за навчання внаслідок відсутності «жодної можливості» сплатити ці кошти⁵⁹. У супровідній анкеті Ф. М. Новицький знов повідомляв, що є членом Української студентської громади, що вартість найму квартири зросла і становить 8 руб. (проти 6,5 руб. у попередньому році), вартість харчування в Студентській їдальні становить 9 – 20 коп., роботи не має і «живе позиками у товаришів», а місячні витрати становлять 12 – 15 руб. (тобто суттєво не змінились, порівняно із попереднім роком)⁶⁰.

У січні 1912 р. прохання про звільнення від плати за навчання було повторено при задоволенні у половинному розмірі⁶¹. У вересні 1914 р., вже перебуваючи на останньому курсі, Ф. М. Новицький звернувся до директора інституту з проханням про надання посвідчення, що він є студентом, для надання у військовоє присутстві для отримання відстрочки від призову⁶², що було дуже актуальним у зв'язку з початком активних бойових дій на Східному фронті. А на період літніх канікул у 1915 р. Ф. М. Новицький прохав про надання посвідки на отримання пільгового проїзду додому⁶³, що також було задоволено.

8 серпня 1915 р. на ім'я Ф. М. Новицького було виписано тимчасове посвідчення про закінчення повного курсу навчання, яке він отримав 24 серпня⁶⁴, а отже, повернувся на той час з Кролевеця до Києва. У жовтні – листопаді 1915 р. Ф. М. Новицький склав випускні іспити, але випускний диплом (кандидата економічних наук другого розряду, тобто без відзнаки) йому був присуджений аж 16 березня 1917 р., а отримав він його у липні 1917 р.⁶⁵ Варто зазначити і те, що дипломна робота Ф. М. Новицького на тему «Кооперативний та робітничий рух» була виконана під керівництвом визначного вченого-економіста та математика Є. Є. Слуцького⁶⁶.

Приклад Ф. М. Новицького доволі нестандартний, оскільки з початком Першої світової війни чимало студентів Київського комерційного інституту, як й інших вищих навчальних закладів в Україні, припиняли навчання (внаслідок особистих мотивів чи через мобілізацію). Як приклад, можна навести випадок із **Костянтином Васильовичем Елланським**, котрий у липні 1911 р. подав заяву з проханням прийняти його до Київського комерційного інституту⁶⁷. Він народився в 1890 р. у с. Пласке Остерського повіту Чернігівської губернії в родині місцевого священика⁶⁸. Належачи до матеріально незабезпечених осіб, К. В. Елланський вже у лютому 1912 р. прохав правління інституту про відстрочку у внесенні плати за навчання⁶⁹. Потому, внаслідок хвороби, К. В. Елланський перервав навчання, але у вересні 1913 р. прохав про дозвіл на продовження навчання внаслідок «настійливого бажання вчитися»⁷⁰, що було задоволено.

23 лютого 1916 р. К. В. Елланський був відрахований з інституту внаслідок несплати за навчання, що доповнилось і відсутністю засобів для переїзду разом з інститутом в евакуацію до Саратова⁷¹ і пояснювалось надзвичайною дорожнечею у цьому місті, яке було переповнено евакуйованими установами⁷². Тож відповідно до закону від 31 січня 1916 р. підлягав негайній мобілізації. Проте в грудні 1916 р. він значився працівником Управління інженерно-будівельних дружин комітету Південно-Західного фронту⁷³. А 10 березня 1917 р. К. В. Елланський подав директору інституту заяву з проханням відрахувати його зі складу студентів у зв'язку зі вступом до Миколаївського військового училища⁷⁴.

Проте 25 березня 1918 р. К. В. Елланський звернувся до директора Київського комерційного інституту з проханням про поновлення його у складі студентів, оскільки був демобілізований⁷⁵. 1 серпня 1918 р. К. В. Елланський знову звернувся до директора інституту з проханням поновити його у складі студентів з 1 вересня 1918 р. і при цьому зазначив, що перебував на посаді помічника комісара при митниці на станції Волочиск Південно-західної залізниці⁷⁶. Це звернення супроводжувала і копія посвідчення про його звільнення від військової служби з березня 1918 р.⁷⁷ Останній документ з його особової справи – це прохання до директора інституту видати документи, що стосуються його відношення до військового обов'язку, оскільки він бажав вступити до військової дружини, що датовано 30 листопада 1918 р.⁷⁸ Зрозуміло, що мова йде про створювані в останні дні існування Гетьманату підрозділи

з колишніх військових для захисту від наступаючих військ Директорії. Традиційно прийнято вважати, що вони склалися винятково з офіцерів колишньої царської армії і фактично мали слугувати резервом для Білого руху в Україні і що було наслідком відповідного подання інформації низкою сучасників⁷⁹. Але оскільки К. В. Елланський вступив до військового училища вже після повалення монархії, не мав офіцерського чину і водночас у період навчання входив до складу національно-орієнтованої Української студентської громади, то це змушує переглянути уявлення про ці формування і припустити, що принаймні частина їхнього складу була представлена особами, котрі вважали за благо для України зберегти Гетьманат.

Потрібно зазначити, що з початком Першої світової війни у Київському комерційному інституті продовжували навчатися не лише вихідці з Чернігівщини, котрі вступили до нього до початку війни, але й тривав вступ нових вихідців з Чернігівщини. Наприклад, в 1916 р. на навчання до інституту вступив **Костянтин Михайлович Дебогорій-Мокрієвич**. Він народився в 1898 р., батько – дворянин, працював чиновником і мав чин статського радника⁸⁰.

Заяву про вступ до інституту К. М. Дебогорій-Мокрієвич подав одразу ж після закінчення Новозибківського реального училища 11 серпня 1916 р., тобто саме у час Брусиловського прориву на Південно-Західному фронті⁸¹, що можна розглядати і як спробу уникнути у такий спосіб ймовірного призову. Дійсно, вже у вересні 1916 р. він отримав з канцелярії інституту документ, що надавав право на відстрочку від призову⁸². На цьому його особова справа в архіві інституту уривається і оскільки вона включена до опису справ студентів, котрі вибули з інституту, не закінчивши повного курсу навчання, то це дозволяє припускати, що й К. М. Дебогорій-Мокрієвич припинив навчання у виші.

Як не дивно, але вступ абітурієнтів з Чернігівщини тривав і в умовах наростання революційних змін у 1917 р.

Так, на початку серпня 1917 р. заяву про вступ на комерційно-технічне відділення Київського комерційного інституту подав **Сергій Костянтинович Дубовий**⁸³. Він народився в 1897 р. у с. Галиці Ніжинського повіту Чернігівської губернії у селянській родині і здобув середню освіту в Ніжинському комерційному училищі (1914 – 1917 рр.)⁸⁴. Попри заяву про вступ до інституту, вже з 1 вересня 1917 р. С. К. Дубовий висловив бажання вступу на службу в 22-й інженерний полк⁸⁵. Однак вже 8 грудня 1917 р. С. К. Дубовий прохав поновити його у складі студентів інституту, оскільки заявив, що «бажаю продовжити освіту і пішов зі служби»⁸⁶. Це можна розцінювати як добровільну демобілізацію, тобто де-факто – дезертирство, що стало нормою в умовах розвалу фронту. А наприкінці грудня 1917 р. копії з його документів були повернуті до канцелярії інституту від командування 22-го інженерного полку⁸⁷ і оскільки на цьому особова справа С. К. Дубового в архіві інституту уривається, то це означає, що до навчання він так і не приступив.

Так само у серпні 1917 р. заву з проханням про вступ на навчання до Київського комерційного інституту подав випускник Чернігівського реального училища **Олександр Степанович Елланський**⁸⁸. З копії метричної виписки випливає, що він народився в 1900 р. у сім'ї священика с. Рожовки Остреського повіту Чернігівської губернії⁸⁹. Проте на цьому його особова справа закінчується. Однак у ній міститься заява О. С. Елланського від 4 липня 1930 р. з проханням повернути оригінали своїх документів, що були надані ним підчас вступу⁹⁰.

Восени 1917 р. на економічне відділення Київського комерційного інституту вступила і донька М. М. Коцюбинського **Оксана (Ксенія)**⁹¹ – факт, що раніше ніколи не спливав у згадках про неї. У заяві про вступ вона зазначила, що мешкає в Чернігові (звідки й було направлено заяву 23 серпня, а в Київ вона надійшла 25 серпня, що дозволяє уявити швидкість переміщення кореспонденції у той час) по вул. Сіверянській, № 3, в 1915 р. закінчила сім класів у Чернігівській гімназії, а потім «пройшла у тій самій гімназії восьмий додатковий клас і в поточному 1917 р. склала при Московській XI чоловічій гімназії іспит з латинської мови за 8 класів»⁹². З копії посвідчення про іспит, складений у Московській гімназії, довідуємось, що це відбулось у квітні

1917 р.⁹³ З копії атестату Чернігівської гімназії К. М. Коцюбинської випливає, що у додатковому класі вона обрала предметом спеціалізації російську мову і на відмінно склала всі дисципліни⁹⁴ і водночас це ставить під сумнів припущення про її навчання в Москві у 1916 р.⁹⁵ А копія метричної виписки засвідчує, що вона народилась 28 квітня 1898 р., хоча запис про це був зроблений у 1899 р., оскільки була охрещена 25 травня 1899 р.⁹⁶ На цьому особова справа К. М. Коцюбинської в архіві Київського комерційного інституту уривається, що підтверджує факт її цілковитого занурення у тогочасне політичне життя⁹⁷, що унеможливило подальше навчання, також і внаслідок передчасної смерті, що настала у 1919 р. Сам вступ Оксани Коцюбинської до Київського комерційного інституту можна пов'язувати із впливом її старшого знайомого П. Г. Тичини, котрий саме закінчував навчання у цьому виші⁹⁸ і літературні студії якого вона відвідувала в Чернігові в період навчання у гімназії⁹⁹.

Оскільки з поваленням монархії були ліквідовані діючі за часів Російської імперії обмежувальні квоти на прийом до навчальних закладів представників єврейської національності, то останні не проминули скористатися цим. Не винятком у цьому зв'язку був і Київський комерційний інститут, що швидко поповнювався представниками цієї національності і незабаром її представники почали становити одну з найбільшим національних груп серед студентів цього вишу. При цьому мали випадки як поновлення у складі студентів раніше звільнених студентів-євреїв, так і вступ нових осіб. Наприклад, у липні 1917 р. заяву про вступ до інституту подала **Гінда Лейзерівна Шефтель**¹⁰⁰. Про себе вона повідомила, що є юдейкою, народилась у родині єврейського міщанина м. Остер в 1897 р. і на момент подання заяви про вступ мешкала у м. Гоголіві Чернігівської губернії, а середню освіту здобула у Київській жіночій гімназії Конопацької¹⁰¹. На цьому особова справи цієї абітурієнтки уривається. Єдиний документ із неї, що становить певний інтерес для проявлення повсякденного життя української губернії, це – копія судового процесу 1907 р. з доведення батьком Гінди Шефтель Лейзером Шефтелем того, що вона (так само як і її брат) є його донькою (та сином) народженими у законному шлюбі, але вони «через помилку не були внесені до метричної книги», що засвідчив і місцевий раввін, та було признано судом¹⁰².

Отже, розглянувши ці 13 особових справ студентів Київського комерційного інституту, котрі походили з Чернігівщини і які є найтипівішими та презентують відповідні соціальні та етнічні групи цього регіону України, можна зробити ряд висновків. Першим з них є констатація їхньої матеріальної незабезпеченості, а отже, їхнє спрямування до вишу економічного профілю можна розглядати як пов'язання з професійною кар'єрою сподівань на покращення свого становища, так само як і сильні зв'язки Чернігівщини з Києвом. По-друге, помітним є переважання серед них українців, а за соціальним походженням – вихідців з духовенства, що є свідченням кризи як цієї соціальної групи, так і релігійних установок цілого суспільства. Також наочним є погіршення матеріального рівня студентів з початком Першої світової війни, що зрештою збільшувало кількість тих, хто припиняв навчання. На це впливали й обставини політичного життя в Україні за умов визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Також вдалось отримати й штрихи до повсякденного життя студентства Києва початку ХХ ст.: вартість найму житла становила 4 – 8 руб. на місяць, розмір витрат на харчування 9 – 20 коп. на день (за чим можна розраховувати раціон їхнього харчування); головним джерелом підробітків слугувало репетиторство (хоча й не завжди вдавалось його знайти); перебуваючи у матеріальній скруті, студенти також шукали різних стипендій або домагались отримання звільнення від плати за навчання (навіть у приватному виші). За умови поповнення цієї інформації новими даними можна здійснити цілісну реконструкцію повсякденного життя київського студентства початку ХХ ст., так само як і українського суспільства загалом. А отже, ця тема потребує свого подальшого вивчення.

1. Чуткий А.І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906 – 1920 рр.) / А.І. Чуткий. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2013. – С. 165, 204-216; Чуткий А.І. Еволюція студентського контингенту Київського комерційного

інституту / А.І. Чуткий // Київська старовина. – 2010. – № 1. – С. 35-45; Чуткий А.І. Етнічний склад студентського контингенту та національне питання в Київському комерційному інституті / А.І. Чуткий // Література та культура Полісся. – 2011. – Вип. 65. – С. 126-138.

2. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 9, ч. II, спр. 66, арк. 19.
3. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 3950, арк. 9.
4. Там само, арк. 10-11.
5. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 5187, арк. 12.
6. Там само, арк. 16-20.
7. Там само, арк. 41.
8. Там само, арк. 11, 8.
9. Там само, арк. 7.
10. Там само, арк. 1, 4-5.
11. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 200, арк. 6.
12. Там само, арк. 3.
13. Там само, арк. 5.
14. Там само, арк. 13.
15. Там само, арк. 23.
16. Там само, арк. 24.
17. Там само, арк. 24 зв.
18. Там само.
19. Там само, арк. 30.
20. Там само, арк. 1.
21. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 4236, арк. 17.
22. Там само.
23. Там само, арк. 19 зв.
24. Там само, арк. 20.
25. Там само, арк. 19 зв.
26. Білорус М.А. Член Центральної Ради Саватій Березняк / М.А. Білорус. – К.: ПП Бабіч П.М., 2009. – С. 23.
27. Інститут рукопису Наукової бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. 46, спр. 620, арк. 51-54 зв.
28. Там само, спр. 77.
29. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 679, арк. 2.
30. Там само, арк. 9.
31. Там само, арк. 2, 6, 22.
32. Чуткий А.І. Український студентський гурток у Київському комерційному інституті (1908 – 1914 рр.) / А.І. Чуткий // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2008. – Т. 8. – С. 122-128.
33. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 679, арк. 12-13.
34. Там само, арк. 18.
35. Там само, арк. 25, 26.
36. Там само, арк. 12-28.
37. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 955, арк. 3, 16.
38. Там само, арк. 6-7, 30.
39. Там само, арк. 30.
40. Там само, арк. 25, 29-30.
41. Там само, арк. 28.
42. Там само, арк. 38.
43. Там само, арк. 40.
44. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1358, арк. 4.
45. Там само, арк. 8.
46. Там само, арк. 77.
47. Там само.
48. Там само, арк. 5.

49. Там само, арк. 15-17, 21 зв.
50. Там само, арк. 18.
51. Там само, арк. 31.
52. Там само, арк. 20-21 зв.
53. Там само, арк. 21.
54. Там само, арк. 33.
55. Там само, арк. 34.
56. Там само, арк. 34 зв.
57. Там само, арк. 35-38.
58. Там само, арк. 44.
59. Там само, арк. 51.
60. Там само, арк. 52.
61. Там само, арк. 59, 61.
62. Там само, арк. 62.
63. Там само, арк. 66.
64. Там само, арк. 72.
65. Там само, арк. 84, 85.
66. Там само, арк. 86.
67. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 9212, арк. 70.
68. Там само, арк. 3.
69. Там само, арк. 19.
70. Там само, арк. 32.
71. Там само, арк. 29, 55, 51.
72. Чуткий А.І. Київський університет у 1914 – 1916 рр.: забута історія першої евакуації / А.І. Чуткий // Історичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 71-81; Чуткий А.І. Київський комерційний інститут у 1915 – 1916 роках: забута історія першої евакуації та повернення до Києва / А.І. Чуткий // Література та культура Полісся. – 2009. – Вип. 55. – С. 177-187.
73. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 9212, арк. 55.
74. Там само, арк. 60.
75. Там само, арк. 1.
76. Там само, арк. 72.
77. Там само, арк. 71.
78. Там само, арк. 2.
79. Революція на Україні по мемуарам белых / Сост. С.А. Алексеев. – М.-Л.: Госиздат, 1930. – С. 46-47, 133-135, 146, 160-162.
80. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 4, спр. 1719, арк. 4, 6.
81. Там само, арк. 1.
82. Там само, арк. 2.
83. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 4, спр. 1666, арк. 4.
84. Там само, арк. 7, 10.
85. Там само, арк. 5.
86. Там само, арк. 3.
87. Там само, арк. 1.
88. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 9210, арк. 1.
89. Там само, арк. 9.
90. Там само, арк. 2.
91. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 4, спр. 2674, арк. 1.
92. Там само.
93. Там само, арк. 7.
94. Там само, арк. 2.
95. Кульбицький О.Ю. Доля дітей Михайла Коцюбинського / О.Ю. Кульбицький. – Чернігів, 2004. – С. 40.
96. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 4, спр. 2674, арк. 6.
97. Кульбицький О.Ю. Доля дітей Михайла Коцюбинського / О.Ю. Кульбицький. – Чернігів, 2004. – С. 41.

98. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 8080.
99. Кульбицький О.Ю. Доля дітей Михайла Коцюбинського / О.Ю. Кульбицький.
– Чернігів, 2004. – С. 40.
100. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 8966, арк. 1.
101. Там само, арк. 2.
102. Там само, арк. 7.

ЛИЧНЫЕ ДЕЛА СТУДЕНТОВ ИЗ ЧЕРНИГОВЩИНЫ В АРХИВЕ КИЕВСКОГО КОММЕРЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

В статье анализируются отдельные из выявленных в архиве Киевского коммерческого института личных дел студентов, которые происходили из Черниговщины и обучались в этом вузе в начале XX в. Доказывается, что они принадлежали к разным этническим группам, преимущественно были материально необеспеченными и Первая мировая война еще больше усложнила их положение, обусловив прекращение обучения многих из них.

Ключевые слова: история повседневности, Киевский коммерческий институт, Первая мировая война, региональная история Украины начала XX в., Украинская революция 1917 – 1921 гг.

PERSONAL FILES OF STUDENTS FROM CHERNIHIV IN KYIV COMMERCIAL INSTITUTE ARCHIVES

The article analyzes selected personal files of students from the Kyiv commercial institute from the archives, who were born in Chernihiv region and studied at Kyiv commercial institute in the beginning of the 20th century. It was pointed out that they belonged to different ethnic groups, were mostly from low-income families, and further their situation was complicated by World War I, causing the termination of education for many of them.

Key words: history of everyday life, Kyiv commercial institute, World War I, regional history of Ukraine in the beginning of XX century, Ukrainian revolution of 1917 – 1921.

